

Fazekas Sándor

„OBSIDIO SZIGETIANA”
Meditáció a Zrínyiász magyar címadásáról

A probléma: az új cím eredete

E rövid gondolatkísérlet tárgya Zrínyi Miklós eposza, pontosabban annak címadása. Mint ismeretes, Zrínyi latin címmel látta el monumentális művét, amelyet a részek sorszámozásával olvasztott egybe: *Obsidionis Szigetianae Pars prima*,¹ azaz az *Obsidio Szigetiana első része*. No de mi lehet az az *Obsidio Szigetiana*? A kérdés régen megválaszoltnak tűnik, hiszen közismert, hogy Zrínyi művének „címe” *Szigeti veszedelem*; ez a meditáció azonban mégis erről a címről szól.

Ha már ezen a teljesen váratlan helyen támadt fel bennem a kételkedés, látszólag könnyű helyzetben vagyok: csak el kell mennem a legközelebbi könyvtárba, és felütnöm a nemrégiben megjelent Zrínyi-szótárt,² hogy megfejthessem, vajon mit értett a szigetvári hős dédunokája *obsidio* alatt. A szótár függelékében szerepel ugyan az eposz latin címét adó szóösszetétel, azonban azt a szótár „Szigeti veszedelem”-ként magyarázza.³

Már a kötet címe is rendhagyó. Zrínyi kötetének címében magát nevezi meg és írja le, egyfajta *epitheton ornans*t illesztve saját nevéhez: *Adriai tengernek Syrenája [szirénje], Gróf Zrínyi Miklós*. Gondosan elkerüli tehát, hogy a kötet szerkezetéről vagy az abban található versek műfajáról nyilatkozzon a címben. Az egyes verseknél azután annál szívesebben teszi ezt, az antik illetve neolatin poétikai, illetve retorikai rendszer sarokpontjaira hivatkozva: *dedicatio* (a nagy betűvel szedett „Dedicalom” szóval nevezve meg), *idillium*, *epigrammata*, *peroratio*. Az *Obsidio Szigetiana* cím e szempontból is rendhagyó: latin nyelvű, mégsem műfajnév.

A költő áttekintést ad verses életművéből, s mintegy lírai önarcképként írja fölé költői jelzővel ellátott nevét. Habár az előszóban az ellenkezőjét állítja, a kötet-cím világosan Zrínyi költői mivoltának fontosságára utal katonai voltával szemben. Az előszót tehát, amely humanista toposzok gyűjteménye, e ponton sem kell feltétlenül szó szerint venni.

¹ Idézeteimhez a faksimile kiadást használtam: *Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, 1980.

² *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*, szerk. BEKE József, Bp., Argumentum, 2004.

³ *Uo.*, 943.

Ezek után azt gondoltam, hogy e műnek oly sok kritikai kiadása, sőt egy hasonló változata is van, valamelyik verzió csak eligazít a címadás ügyében. Úgy találtam azonban, hogy minden újabb kiadás Klaniczaytól Orlovskyéig mindenféle magyarázat nélkül a *Szigeti veszedelem* címet használja.

Mint ahogyan több népszerűsítő kiadás fülszövegéből, illetve a Matúra Klasszikusok által gondozott változatból⁴ is kiderül, nem akárki adta ezt a címet, hanem maga „Kazinczy”. Kazinczy Ferenc valóban kiadta Zrínyi művét, sőt, ő volt az, aki 1817-ben sajtó alá rendezte a literátor-politikus összes műveit, elindítva ezzel az újkori Zrínyi-kultuszt, s levelezésében is többször utal az eposzra. A probléma e válasszal azonban nem oldódott meg, mivel Kazinczy *Zrínyiásként* nevezi meg a művet levelezésében, s ami lényegesebb, szövegkiadásának főcímében is: *A Zríniász, vagy az ostromlott Sziget. Hős költemény 15 énekben.*⁵ Kazinczy Ferenc irodalomtörténeti tárgyú jegyzetei és levelezése között sem sikerült a *Szigeti veszedelem* címadást magyarázó részletre bukkanni.⁶

Ismeretes azonban egy másik Kazinczy is, aki készített Zrínyi-kiadást: Kazinczy Gábor, akinek Toldy Ferencsel közös edíciója viszont már csakugyan azzal a címmel tartalmazza a művet, amellyel generációk ismerik.⁷ Az eljárást látszólag nagy filológiai gondossággal jellemzi: a magyar mű latin címét magából az azt tartalmazó kötetből vett idézettel igyekszik fordítani. A *Szigeti veszedelem* cím nem máshonnan származik tehát, mint az *Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrini Miklos* című, Bécsben, Cosmerovius műhelyében 1651-ben megjelent munka „Az Olvasónak” címzett, számtalanszor elemzett előbeszédének első mondatából: „Homeros 100. esztendővel az Trojai veszedelem után írta historiáját; énnékemis 100. esztendővel az után történt írnom *Szigeti veszedelmet.*”

Érdekes módon azonban a kiemelés nem magától Zrínyitől, hanem a kiadóktól származik. Ehhez képest kicsit meglepődve vettem észre, hogy Tinódi Lantos Sebestyén az obsidio kifejezést nem ’veszedelem’-ként, hanem ’ostrom’-ként használja. A veszedelem szó egy vár veszését jelenti: ha tehát a mű címe *Szegedi veszedelem*, akkor az az alkotás címében a várostrom tragikus végkifejletére, a vár elvesztésére utal. Most látszólag abba a kellemetlen retorikai szituációba keveredtem, hogy magával Zrínyivel vitatkozom. De bizonyos-e, hogy a horvát bán itt nem magáról az eseményorról, hanem saját művének címéről beszél? Hiszen nem csupán a Szigetvár körüli eseményeket, hanem az Iliászt is „trójai veszedelem”-nek nevezi hasonló összefüggésben, tehát nem a mű címéről, hanem annak tartalmáról szól. Ha pedig ez így van, a cím magyar fordítása talán nem kellően megalapozott, további megerősítésre vagy cáfolatra szorul.

⁴ ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem*, szerk., s. a. r. KIRÁLY Erzsébet, [Bp.], Ikon, 1993 (Matúra Klasszikusok, 10).

⁵ *Zrínyi Miklós minden munkái*, s. a. r. KAZINCZY Ferenc, Pest, 1817.

⁶ KISS Farkas Gábor, *Kazinczy Zrínyi-jegyzetei*, Irodalomismeret, 1999, 217–220.

⁷ *Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái*, s. a. r. KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc, Pest, Emich Gusztáv nyomdája, 1853.

Obsidio – a hadi tudósítások és versek példája

Ezek után fontosnak tűnik, hogy szemügyre vegyük az *obsidio* cím előfordulását a kortárs nyugati irodalomban. Néhány nagy nyugati katalógusban (VD17, a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek, illetve a British Library katalógusa) jó néhány példát találunk, érthető módon jelentős részben a harmincéves háború eseményeivel (mint Breda vagy Magdeburg ostroma) kapcsolatban. Nem kizárt tehát, hogy Zrínyi ezeknek a (gyakran versben, a neolatin műfaji szabályok szerint megszerkesztett) hadibeszámolóknak a mintájára adta művének címét. Felhívnam azonban a figyelmet egy ezeknél alighanem jóval fontosabb előzményre: Zsámboki János *Obsidio Zigehtiensis* című munkájára, amely Jakob Hoffhalter nyomdájában látott napvilágot Bécsben 1558-ban. Ez a munka annak ellenére fontos, hogy, akárcsak Töke Ferenc históriája, nem a nevezetes, Zrínyi és II. Szulejmán közti küzdelmet írja le; ez természetes, hiszen az eposz nyersanyagát adó eseménysor csak a megjelenés után nyolc évvel, 1566-ban következett be. Ez előtt a harc előtt éppen egy évtizeddel történt egy olyan török ostrom, amely sikertelen volt: az 1556-os évben Horváth Stancsics Márk seregei sikerrel védték meg Szigetvárt Ali basa seregei ellen.⁸ Maga a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós is hozzájárult a sikeres várvédéshez, mivel Babócsa elfoglalásával megsztotta az ostromló török sereg figyelmét olyannyira, hogy az Ali által kettéosztott sereg, túlereje ellenére, végül is mindkét ostromot sikertelenül vívta meg. Zsámboky műve, amelyet Horváth Stancsicsnak ajánlott, olyan haditudósítás, amely amellet, hogy tárgyyszerűen elmondja az eseményeket, jeles hősként állítja be mind Horváth Stancsicsot, mind pedig magát Zrínyi Miklóst. A költő Zrínyi nyilván olvashatta ezt a beszámolót a korábbi ostromról, de művének történeti anyagához nem járult hozzá. De úgy látszik, a címadáshoz annál inkább. A Tinódi-féle értelemben vett „veszedelemről”, azaz veszésről ezen (talán éppen a Zrínyi művének címadása szempontjából perdöntő) *obsidio* esetében tehát bizonyosan nem beszélhetünk.

Ezek után bizonyítottnak látszik, hogy művünk esetében mégis a konkrét értelmezést kell figyelembe venni. Mint ahogyan azt a szótárak egyöntetűen vallják (Szenci Molnár Albertétől Györkösy Alajoséig) az *obsidio* szónak két jelentése van: egy elvont, amely valóban szorongattatást, körülzárt állapotot jelent, és egy konkrét, amely viszont egy vár ostromát, körülzárását jelöli. (Ezek után csak mellékes adalékként vetem közbe, hogy a kortárs nyugati irodalomban is mindenféle ostromra vonatkozhatott a kifejezés, a csata kimenetelére való tekintet nélkül, hiszen például La Rochelle sikertelen angol megvívásáról is egy *Obsidio Rupellae* című térkép segítségével számolnak be a kortárs német tudósítások.)⁹ Megfontolandó, hogy a mű modern közreadói *Szigetvár ostromaként* fordítják Zsámboki művének vonatkozó címrészletét, amely csak végződésében tér el Zrínyiétől.

⁸ ZSÁMBOKI János, *Sziget ostromának igen rövidre fogott és hű előadása, amint azt a király számára a napról napra történtek alapján följegyezték, 1558 = Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1977, 402–410.

⁹ *Wahrhafte Abbildung der vesten Stadt Rochelle*, h. n. [1628].

Mint ahogyan már említettem, Kazinczy Ferenc, amellett, hogy *Zrínyiásznak* nevezi a munkát – e címmel magyar nemzeti eposzként jelölve meg –, maga is az „ostromlott Sziget” alcímet adta a műnek. Ezek után még izgalmasabb, hogyan látja a kérdést Arany János, akinek nevezetes tanulmánya a Zrínyi-kutatásnak új lendületet adott. Akadémiai székfoglalója, a *Zrínyi és Tasso* kétféle jelöléssel él, szinte pontosan Kazinczy Ferencet követve: *Zrínyiászként* és *Sziget ostromaként* nevezi meg a művet, egyértelműen megmutatva, hogy a *Szigeti veszedelem* cím-adást ő nem tartotta követendőnek.

Ilyen tekintélyek egybehangzó döntése ellenére mégis Kazinczy Gábor megoldása vált követendő példává. Ez a furcsaság annak köszönhető, hogy Kazinczy Gábor Zrínyi-kiadásbeli szerzőtársa, Toldy Ferenc írta meg először a magyar irodalom történetét, és nevezetes, kánonformáló erejű művében a *Szigeti veszedelem* címalak mellett voksolt. A kérdés innen kezdve eldőlt, s máig is ez a látványos eljárással előállított, de nézetem szerint mégis pontatlan cím maradt érvényben.

Az eposz e cím ellenére nem egy vár veszésének története. Az, hogy a törökök végül elfoglalják Szigetvárt, eltörpül a védők áldozatának történelmi és üdvtörténeti jelentősége mellett. Az eposz nem egy nemzethalál-vízió, még akkor sem, ha Kölcsey *Himnuszának* és Zrínyi halálának, illetve a Wesselényi-összeesküvés kudarcának tükrében hajlamosak is vagyunk akképpen olvasni. Kazinczy Gábor címfordítása akarva-akaratlan ezt az interpretációt erősíti; a tizennegyedik énekben azonban feltűnnek olyan alakok, akikkel – bár kevésbé illenek az eposzba, hiszen a költő kortársai – egy csoportot alkotva, közösen igyekeznek megvalósítani a horvát bán céljait. Miután érzékeli a kitérést, Zrínyi szabadkozik is emiatt:

Látom de más felől, országunk oszlopja,
Vitéz Veseléni jó lovát jártattja,
Nagy gond van fejében, mert gond is nagy rajta,
Mert csak nem esőben országunkat látja.

Látom Bottianitis vallával országot
Tamasztja, s romlásra nem engedi asztot,
Es noha ő nem vár senkitül jutalmot,
Maga virtusából vesz elegendő jót.

Száz másokat látok, örömet az kiket
Köszönténém, hajtok de most nékik fejet,
Mert messzi elmentem Históriám mellett,
Ismég elől kell kezdenem szövésemet.

Ezeknek a soroknak véleményem szerint nagy jelentőségük van. Zrínyi ugyan magát tünteti fel mint a dédapa tetteinek folytatóját s talán kiteljesítőjét, ám e felsorolás segítségével megmutatja azt is, kik állnak nagyratörő terve mellett: a katolikus magyarországi főurak, akik erejükkel őt támogatják. Bár reálpolitikus volt, Zrínyi érezte ebben a generációban a nehéz helyzet megoldásához kellő energiát. Művében az ország ostromoltatott ugyan, de veszedelme, végső romlása nem következett be, sőt, megvolt az esély a helyzet jobbra fordulására. Sziget ost-

roma nem egy nemzet síremléke, hanem a sok megpróbáltatás után poraiból megéledett ország vízióját vetíti elének.

A Toldy Ferenc-monográfia¹⁰ szerint is a magyar nemzeti irodalom megalkotásában talán az egyik legfontosabb elem volt a nemzeti eposz, illetve a Zrínyiasz értékelésének kérdése. Noha a mű megítélése (elsősorban a kor számára nehezen értelmezhető verselési sajátosságai miatt) ellentmondásos volt, nem vitatható, hogy az eposz a kor legfontosabb figuráinak a magyar irodalmi hagyományról alkotott elképzeléseire is döntő hatással volt. Dávidházi monográfiája elsősorban eszmétörténeti megközelítést alkalmaz, megfontolandó azonban, hogy a modern szövegkiadások címadása is a mű értelmezésének milyen elkomorulásához, elsötétedéséhez vezetett, különösen azzal együtt, hogy az interpretációba bevonták a műtől máskülönbön független külső körülményeket, Zrínyi tragikus halálát, illetve Erdély bukását. Ezzel pedig az eredetileg más szellemben fogant, nemzeti énképünket meghatározó alkotás értelmezése jól illeszkedett a magyar irodalomtörténet és történelem tragikus olvasatába, a heroikus pesszimizmusra okot adó példák közé.¹¹

Az irodalomtörténet *Szigeti veszedelem* címen tartja számon az eposzt. Nemigen változtathatunk ezen a tetszetős, bár vitatható megoldáson, s a hagyomány ezúttal (is) erősebb a filológusi elmélkedésnél; e megfontolások azonban valamelyest fényt vetnek e hagyomány természetére.

Sándor Fazekas

“OBSIDIO SZIGETIANA”

Meditation about the Entitling of 'Zrínyász'

This study focuses on the Hungarian title of *Obsidio Szigetiana*, which has been declared the national epic of Hungary. Miklós Zrínyi's original title is in Latin, but in the nineteenth century it needed a Hungarian title in order to become a fundamental work of national literature. Therefore it has been known as “Szigeti veszedelem” (“Sziget in danger”) since then, but this title was not given by the famous interpreters of the epic, but by an editor of the text, Gábor Kazinczy. His edition offers a simple solution: the Hungarian version is taken from the first sentence of the preface of the book. My intention is to highlight that this modification overemphasizes the negative aspects of the epic's interpretation, which is darkened not only by the historical background of the author's era but also the unexpected death of the politician-poet and the downfall of Transylvania. Although there were more precise variants invented by Ferenc Kazinczy and János Arany, this version has become canonical. The author of the first literary history of Hungary, Ferenc Toldy had collaborated in Gábor Kazinczy's Zrínyi-edition; that is why he chose not the literal, but the figurative sense of the word 'obsidio.' This paper claims that in the seventeenth century the epic had suggested a much more optimistic future of Hungary than what is seen in the later reception. The later interpretations of the work – which were fortified by the chosen Hungarian title – made this work fit among the famous examples of “heroic pessimism,” to be a part of Hungarian self-identity. This paper cannot change it, it only wants to point out the philological base of this re-interpretation.

¹⁰ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai Kiadó–Universitas, 2004.

¹¹ TAKÁTS József, *Magyar politikai beszédmódok a XIX. század elején. A keret = Mesterek és tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, Bp., Magvető, 1999, 224–249.

